

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

вона є добросовісним набувачем. Безумовно, така діяльність здійснюється і при вирішенні питання про арешт майна, але вона повинна мати місце і при вирішенні питання про спеціальну конфіскацію по суті, бо участі лише у розгляді клопотання про арешт явно недостатньо для захисту майнових прав особи у контексті спеціальної конфіскації. Крім того, гіпотетично можна уявити і ситуацію, коли арешт на майно третьої особи не накладався, але щодо нього було застосовано спеціальну конфіскацію. Тоді майнові права третьої особи будуть абсолютно незахищені.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що вищенаведене вказує на нагальну необхідність удосконалення нормативної регламентації кримінально-процесуального статусу третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, як учасника кримінального провадження по наведених вище позиціях.

Горох Олексій Петрович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих правових наук
Національного університету
«Киево-Могилянська академія», м.Київ*

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ШЛЯХОМ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

1. Проблемою гуманізації кримінальної відповідальності турбуються не лише самі злочинці, правозахисні організації, фахівці-вчені, законодавець, а й суди. Саме вони реалізують (мають реалізовувати) на практиці прогресивні гуманістичні погляди, надбання кримінально-правової доктрини у цій сфері, застосовують «гуманне» (і «не гуманне») законодавство. На правозастосовному рівні гуманізація кримінальної відповідальності полягає, зокрема, і у застосування норм про звільнення від покарання*.

Передусім зазначимо, що вітчизняне законодавство впевнено можна назвати гуманним в контексті аналізованого інституту. Законодавство кримінального блоку передбачає 43 норми про звільнення від покарання, що можуть застосовуватися при ухваленні вироку або його виконанні [1]. Однак встановити кількість звільнених від покарання за всіма цими нормами, на жаль, не можливо. Державна судова адміністрація України збирає і оприлюднює на своєму веб-ресурсі звітність судів щодо застосування, на жаль, лише окремих з цих норм (8 норм). Вважаємо, що ця ситуація має бути виправлена шляхом внесення відповідних змін у форми статистичної звітності ДСА України (лист з

* Якщо у тексті спеціально не застережене йдеться про всі різновиди норм інституту звільнення від покарання (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким, пом'якшення покарання).

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

відповідними пропозиціями нами вже підготовлений).

Аналіз наявних даних Державної судової адміністрації України засвідчує, що вітчизняні суди доволі широко застосовують норми інституту звільнення від покарання у судовій практиці. Так, якщо взяти до уваги показники за 2015 р., то безсумнівним «лідером» у правозастосуванні традиційно залишається звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). У 2015 р. питома вага осіб щодо яких було застосовано ст. 75 КК від числа всіх засуджених становила 42,7 % (40 462 осіб). Що стосується неповнолітніх, то 2812 осіб (61,3 % від усіх неповнолітніх засуджених) були звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Призерами у правозастосуванні також є норми про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (11 112 засуджених) і про заміну не відбутої частини покарання більш м'яким (2 168 засуджених). Крім того, у 2015 р. 35 жінок звільнені від відбування покарання на підставі ст. 83 КК, 363 засуджених були звільнені від покарання за хворобою, 2 105 осіб – амністовано [2, с. 3]. У аналізований період також 67 засуджених було помилувано Президентом України.

Підрахунок наведених вище показників дозволяє зробити висновок про те, що у 2015 р. судами на підставі лише норм, передбачених статтями 75, 81–84, 86, 87 КК, було звільнено від покарання та його відбування 56 312 повнолітніх засуджених. Таким чином, на 94 798 засуджених у 2015 р. припало 56 312 звільнених від покарання та його відбування (і це без врахування кількості звільнених від покарання на підставі «закону Савченко»). За такого державного підходу до юридичних наслідків злочину, засудженому треба дуже «напружитися», щоб відбути повністю покарання, призначене судом. Можна з впевненістю констатувати своєрідну «інфляцію» у застосуванні норм про звільнення від покарання.

2. Постає питання: чи завжди спостерігалася така ситуація? Розглянемо це питання на прикладі «лідера» у правозастосуванні (ст. 75 КК). Ретроспективний погляд на практику застосування норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням протягом 1996-2015 рр. дозволяє констатувати певну динаміку у цій сфері. У 1996 р. частка таких осіб становила 36,9 %*; у 1997 р. – 38,7 %; у 1998 р. – 40,3 %; у 1999 р. – 43,5 %; у 2000 р. – 46 %; у 2001 р. – 47,5 %; у 2002 р. – 55,8 %; у 2003 р. – 53,8 %; у 2004 р. – 54,8 %; у 2005 р. – 52,7 %; у 2006 р. – 58,7 %; у 2007 р. – 55,3 %; у 2008 р. – 52,2 %; у 2009 р. – 48,2 %; у 2010 р. – 47,4 %; у 2011 р. – 41,8 %; у 2012 р. – 41,7 %; у 2013 р. – 41,9 %; у 2014 р. – 39,4 %; у 2015 р. – 42,7 %.

Наведені показники свідчать про те, що кількість звільнених від відбування покарання з випробуванням серед усіх засуджених у порівняльному періоді постійно зростала і досягла пікової межі у 2006 р. з показником 58,7%

* Йдеться про осіб, щодо яких протягом 1996-2001 рр. було застосовано умовне засудження (ст. 45 КК 1960 р.) та відстрочка виконання вироку (ст. 46-1 КК 1960 р.).

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

осіб. За такої судової практики – застосування норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням, що мало бути винятком для більшості винуватих, перетворилося в закономірний правовий наслідок вчинення злочину. Вважаємо, що це пояснюється не лише занадто суворими санкціями окремих статей Особливої частини КК, а й переповненням установ виконання покарання у той період і подекуди корумпованістю суддів.

Водночас значне зменшення кількості осіб до яких суди застосовували ст. 75 КК починаючи з 2008 р. можна пояснити, на нашу думку, масштабними змінами в кримінальному законодавстві, що відбулися завдяки Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо *гуманізації* кримінальної відповідальності» (реєстр. № 270 – IV). Цим Законом були внесені зміни не лише до норм Особливої частини (санкції відповідних норм були доповнені менш суворими видами покарання – штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, арештом, обмеженням волі, в інших санкціях – виключено, знижено нижню та/або верхню межі покарань у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк), а й до норм Загальної частини Кримінального кодексу України (статей 45, 46, ч. 1 ст. 97, ч. 4 ст. 53, статей 65, 66, 68, 69¹ КК).

Подальший аналіз даних Державної судової адміністрації України свідчить про те, що у 2015 р. *найчастіше* суди звільняли від відбування покарання з випробуванням засуджених за злочини у сфері *охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації* (89,8 % осіб від усіх засуджених за ці злочини); злочини проти волі, честі та гідності особи (70,2 % винуватих); злочини проти громадської безпеки (64,3 % осіб); злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (61,3 % винуватих); і, як не дивно, злочини проти національної безпеки (61,3 % винуватих).

У межах проведеного аналізу можна також виокремити «*норми-рекордсмени*» за кількістю звільнених від відбування покарання з випробуванням (щодо всіх або більше 95 % засуджених було застосовано ст. 75 КК). Констатуємо, ст. 75 КК застосовувалася майже до всіх засуджених за: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (частини 2,3 ст. 109 КК), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 1 ст. 146 КК); торгівля людьми або інша незаконно угода щодо викрадення людини (ч. 1 ст. 149 КК); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (частини 1, 2 ст. 256 КК); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (частини 1-3 ст. 303 КК); ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК); службове підроблення, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 366 КК).

Аналізовані статистичні дані піднімають на поверхню проблему обґрунтованості санкцій за ці злочини. Фактична караність, як відомо, є

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

індикатором обґрунтованості та доцільності надання законодавцем злочину певного виду та міри покарання [4, с. 66; 5, с. 14-15]. Дослідивши фактичну караність в подальшому можна зробити висновок про відповідність судової практики у сфері призначення покарання за певні злочини політиці законодавця щодо встановлення меж караності за ці злочини, зрозуміти чи є обґрунтованими санкції.

Так, якщо в цілому конкретні призначені судами покарання за певні злочини відбуваються (виконуються) засудженими переважно реально, то це свідчить про узгодженість санкції у аналізованому аспекті. Якщо ж у більшості випадків при ухваленні вироку норми про звільнення від відбування покарання за конкретні злочини переважають у правозастосуванні, це може свідчити про надмірність санкції кримінально-правової норми. Варто погодитися з Н. О. Гуторовою, що фактична відмова судів від застосування покарань за певні види злочинів та «перекуси» у застосуванні ст. 75 КК суттєво знижують можливості реалізації соціальної функції кримінального права [6, с. 46]. Способами вирішення цієї проблеми є, на нашу думку, доповнення санкцій певних кримінально-правових норм покараннями, альтернативними позбавлення волі (штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, обмеженням волі, арештом), а також збільшення у певних санкціях нижніх меж покарання у виді позбавлення волі на строк більше 5 років (як це було зроблено Законом України № 3826-VI від 6 жовтня 2011 р. в санкціях за злочини, передбачені ч. 2 ст. 306, ч. 2 ст. 307 КК).

3. У контексті аналізованого не можна оминати також увагою і застосування у судовій практиці протягом 2015-2016 рр. норм про звільнення від покарання у порядку зарахування в строк покарання попереднього ув'язнення (ч. 5 ст. 72 КК). Ці гуманні «прогресивні» положення з'явилися у Кримінальному кодексі України завдяки «Закону Савченко». За даними Державної пенітенціарної служби України станом на вересень 2016 р. під дію цього Закону вже потрапили 49 689 осіб, у тому числі, 6 911 осіб були звільнені з місць позбавлення волі. Серед цих осіб: 913 вбивць, 577 засуджених за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, 1232 розбійники, 966 грабіжників, 1677 крадіїв, 743 засуджених за «наркотичні» злочини [7]. Чи завершений процес виправлення звільнених достроково у такий спосіб?

Яскравим прикладом поспішності законодавчого рішення у цьому контексті можна назвати резонансний випадок, що відбувся в місті Ладижін Вінницької області у квітні 2016 року. За повідомленням поліції, один з засуджених за зґвалтування та вбивство, що був звільнений з місць позбавлення волі достроково завдяки «Закону Савченко», через декілька тижнів після звільнення зґвалтував та «звір'яче» вбив двох жінок [8]. А можливо, проблема не у «Законі Савченко», а у неможливості виправити певних засуджених, у неефективності вітчизняної системи виправлення.

Таким чином, можна з впевненістю констатувати, що протягом 2015-2016 років гуманізація кримінальної відповідальності «бує» в українському

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

правовому просторі. Такою політикою задоволені тисячі засуджених, що були звільнені від покарання, правозахисні організації, окремі юристи...

Водночас постає питання: чи задоволене такою гуманністю потерпілі від злочину, суспільство в цілому?

4. Донедавна, треба зазначити, гуманізація кримінального закону пов'язувалася в основному з гуманізацією відповідних заходів (їх визначення, порядку призначення і виконання), що застосовуються до осіб, які вчинили злочин. Однак такий підхід до цієї проблеми залишав відкритим запитання: чому у кримінальному праві, що проголошує своїм завданням охорону суспільно значущих інтересів від злочинних посягань, превалює гуманізм лише щодо злочинця – осторонь принципу гуманізму залишилось гуманне ставлення до потерпілого? чому показником реалізації гуманізму в кримінальному праві постає людське ставлення виключно до злочинця, а не рівень охорони прав і інтересів законослухняних громадян, тобто інтересів суспільства у цілому? Таким чином, у сучасній кримінально-правовій доктрині гуманізм почав розглядатися у його двохсторонній спрямованості – ставленні до людської особистості як до об'єкта не лише кримінально-правового впливу, а й кримінально-правової охорони.

За такого двохсторонньої спрямованості гуманізму вкрай важливим є відшукати справедливий баланс між застосуванням норм про звільнення від покарання та реалізацією соціальної функції кримінального права, забезпеченням невідворотності кримінального покарання, належною охороною інтересів суспільства.

Список використаних джерел

1. *Горох О.П.* Система видів звільнення від покарання за українським законодавством кримінального блоку / О. П. Горох / *Evropský politický a právní diskurz*. 2015, V.2, Iss.4.
2. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2015 рік. Форма 6. – Київ: Державна судова адміністрація України.
3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2015 рік. Форма 1. – Київ: Державна судова адміністрація України.
4. *Коган В. М.* Уровни анализа эффективности уголовно-правовых норм / В. М. Коган // *Вопросы борьбы с преступностью*. – Вып. 30. – М., 1979. – С. 55 – 56.
5. Курс лекций по Общей части уголовного права: в 2 книгах / А.А.Пинаев. – Книга первая «О преступлении» – Х.: Харьков юридический, 2001. – С. 14–15.
6. *Гуторова Н.О.* Реалізація соціальної функції кримінального права шляхом встановлення і призначення покарання / Н.О. Гуторова // *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.. – Х.: Право, 2016. – С. 43-47.
7. Територія каяття. Випуск 52. Закон Савченко: гуманним шляхом - злочинний вибух? // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=BTtFOWnxX-c>. – Назва з екрана.

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Матеріали міжнародного науково-практичного симпозиуму, 2016

8. «Закон Савченко» можуть пересмотреть. Полиция бьет в набат. – Сегодня. – 2016. – 12 сентября. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/criminal/kogo-osvobodili-po-zakonu-savchenko-tysyachi-vorov-razboynikov-i-ubiyc-vyshli-na-svobodu-dosrochno-750863.html>

Громко Володимир Ярославович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького, адвокат,
м. Івано-Франківськ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Питання гуманізації кримінальної відповідальності було є і як думається буде актуальним ще протягом тривалого періоду часу. Така тенденція зумовлена різними обставинами, це і бажання України приєднатися до країн членів Європейського Союзу, де кримінальне законодавство є більш м'яким ніж вітчизняне, це і зміна сприйняття суспільством відповідності призначеного покарання ступеню тяжкості злочину, це і економічні чинники які мають далеко не останнє значення, а також ряд інших обставин які у своїй сукупності утворюють запит у суспільстві на гуманізацію кримінального законодавства.

Ст.1 Кримінального кодексу України,(КК України) визначає завдання КК України зокрема зазначається, що завданням КК України, є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [1]. Як зазначає Б.М.Грек та Т.Б. Грек для того, щоб зрозуміти суть кримінально-правових процесів в Україні, слід розглянути їх в контексті історичних тенденцій. А вони свідчать про те, що в міру розвитку цивілізації люди все більше переконуються, що жорстокістю побороти злочинність неможливо. Як відомо, були часи, коли за вчинений злочин особу віддавали в рабство. В цьому становищі вона переставала вважатися людиною. Були часи, коли за більшість злочинів передбачалась лише смертна кара або спричинення тілесних ушкоджень. Але це не стримувало злочинців [2, с. 46].

Доповнюючи дане твердження варто також згадати про кримінальний кодекс «Кароліна» який був прийнятий імператором священної Римської імперії Карлом V. Даний кодекс відрізнявся соєю особливою жорстокістю,